

Άννα Φραγκουδάκη

**Εκπαιδευτικές μεταρρυθμίσεις:
Η μακρόχρονη σύγκρουση
ανάμεσα σε δύο αντίπαλες εκδοχές του εθνικισμού**

Ομιλία στο συνέδριο του Ιστορικού Αρχείου του Πανεπιστημίου Αθηνών, «Πανεπιστήμιο και μεταρρυθμίσεις στην Ελλάδα: Ιστορικές προσεγγίσεις», Αθήνα, 7-8 Ιουνίου 2007

Εισαγωγικά

Όταν ο Ελευθέριος Βενιζέλος έφτασε στις 28 Δεκεμβρίου 1909 στην Αθήνα, μετά από πρόσκληση του Στρατιωτικού Συνδέσμου για να αναλάβει τη διακυβέρνηση της χώρας, εφάρμοσε μια πολιτική που ανταποκρινόταν πλήρως στην αίγλη του μεγάλου κοινωνικού μεταρρυθμιστή που ήδη τον συνόδευε. Επέφερε σημαντικές αλλαγές, στην οργάνωση του κράτους, την οικονομία, τις ατομικές ελευθερίες, την ιδιοκτησία, το συνδικαλισμό, τους αγρότες¹.

Εκείνοι που ιδίως είχαν υποδεχτεί με διθυράμβους το δημοκράτη και αντάρτη του Θέρισου ήταν οι δημοτικιστές. «Μόλις μαθεύτηκε πως έρχεται ο Βενιζέλος», γράφει ο *Νουμάς*, «αμέσως ένα ξάφνιασμα και μια χαρά απλώθηκε στην ψυχή του λαού», ήρθε «ο Ένας», «το κεφάλι που έλειπε από την επανάσταση», «ο δεύτερος Χαρίλαος Τρικούπης»².

Ο Βενιζέλος όμως θα «προδώσει», κατά τους πατέρες του δημοτικισμού³, τη δημοτικιστική «Ιδέα». Θα υποχωρήσει στη μεγάλη πίεση. Στην ειδική συνεδρίαση

¹ Αναδιοργανώνει τις κρατικές υπηρεσίες και τη δικαιοσύνη, παίρνει μέτρα για την οικονομία, με το Σύνταγμα του 1911 βελτιώνει τις ατομικές ελευθερίες, εξασφαλίζει τη μονιμότητα των δημόσιων υπαλλήλων, αλλάζει το άρθρο για το «απρόσβλητον» της ιδιοκτησίας και υποστηρίζει ότι η μεγάλη γαιοκτησία στη Θεσσαλία αντιστρατεύεται τα συμφέροντα του κράτους (Η κοινοβουλευτική ιστορία 1936, 72). Ακόμα θα ψηφίσει νόμους υπέρ των αγροτών, θα ψηφίσει το νόμο για τη φορολογία του ολικού εισοδήματος, το νόμο που απαγορεύει τη συμμετοχή εργοδοτών στις εργατικές οργανώσεις (ανοίγοντας το δρόμο για το συνδικαλισμό), τέλος, θα αναγγείλει την αγροτική μεταρρύθμιση, που βλέπει ως θεμελίωση του «αστικού καθεστώτος». Για παράδειγμα, απαντώντας στην αντιπολίτευση που τον κατηγορεί για κοινωνιστική [σοσιαλιστική] πολιτική εξαιτίας της αναφοράς στην αγροτική μεταρρύθμιση θα πει στην Αναθεωρητική Βουλή ότι πρέπει το κράτος «να προλαμβάνη τας εκρήξεις διά της εγκαίρου ικανοποιήσεως των δικαιών αξιώσεων των τάξεων εκείνων των εργατών και των αποκλήρων της κοινωνίας», ενώ η αντιπολίτευση δεν καταλαβαίνει τίποτα, «ότε νομίζει ότι δύναμις του αστικού καθεστώτος είναι να μη βλέπη τον κίνδυνον ο οποίος επέρχεται κατά τον εικοστόν αιώνα επί τα κάτω» (Στο ίδιο, 71).

² Ανώνυμο κύριο άρθρο [Π. Ταγκόπουλος], *Ο Νουμάς*, 373, 3.1.1910, Στρατοκόπος, «Ο Ένας», στο ίδιο, 24.1.1910, Π. Ταγκόπουλος, «Αντίς Επινίκια», στο ίδιο, 402, 22.8.1910.

³ Ο διευθυντής του *Νουμά*, Π. Ταγκόπουλος, θα γράψει ότι είναι «ψέμματα» πως έγινε «επανάσταση» από το Βενιζέλο που υποσχόταν ότι θα φέρει «νέες ιδέες», στο άρθρο με τίτλο, «Η συνταγματική καθαρεύουσα», και υπογραφή «Ο κριτικός του Νουμά» (427, 13 Μαρτίου 1911). Ο Αργύρης Εφταλιώτης γράφει ότι ο Βενιζέλος «δε στάθηκε μεγάλος πολιτικός» γιατί «υποχώρησε» σ'ένα ζήτημα «ζωτικό», σημαντικότερο «απ'όλα τα πολιτικά και οικονομικά ζητήματα» (Αλληλογραφία της Δέλτα 1957, 184). Ο Ψυχάρης, πιο παρορμητικός και επιθετικός, τον «ξεγράφει», δημοσιεύοντας ότι αναιρεί την αφιέρωση διηγήματος που είχε κάνει στο Βενιζέλο ένα μήνα νωρίτερα (*Ο Νουμάς*, 428, 20 Μαρτίου 1911).

³ Δείχνοντας τις προθέσεις του στο αντικειμενικά πρωτεύον την εποχή εκείνη εθνικό ζήτημα, μόλις γίνει πρωθυπουργός θα αναλάβει ο ίδιος προσωπικά τα δύο υπουργεία Στρατιωτικών και Ναυτικού.

³ Καθώς η προσέγγιση με τη Βουλγαρία εμποδίζεται από την ένταση που έχουν ήδη από χρόνια δημιουργήσει οι διεκδικήσεις των ίδιων εδαφών από τις δύο χώρες στη Μακεδονία, ο Βενιζέλος κάνει τον διπλωματικό ελιγμό να προτείνει στη Βουλγαρία αναβολή του καθορισμού συνόρων της Μακεδονίας και της Θράκης για μετά τη νίκη (προβλέποντας, όπως άλλωστε θα πρέπει να

της Β' Αναθεωρητικής Βουλής το 1911, μετά από τετραήμερη οξύτατη αντιπαράθεση, στις 28 Φεβρουαρίου και ώρα τρεις τα ξημερώματα, θα δεχθεί να ψηφιστεί στο νέο Σύνταγμα «εδάφιον» που κατοχύρωνε την καθαρεύουσα ως επίσημη γλώσσα του ελληνικού κράτους.

Τη στάση του Βενιζέλου σε αυτό το ζήτημα την ονομάζουν «συμβιβαστική» σχεδόν όλοι οι σχολιαστές στη μακριά ιστορία του λεγόμενου γλωσσικού ζητήματος. Όπως έχω από χρόνια εισηγηθεί (Φραγκουδάκη 1977, 59-79 και 89-111), η στάση του αυτή οφείλεται στη μεγάλη προτεραιότητα της εθνικής επεκτατικής πολιτικής. Αναπτύσσει πολύπλευρη διπλωματική δραστηριότητα για να προετοιμάσει την επεκτατική πολιτική, υπογράφει συμφωνία με τη Σερβία, καταφέρνει συμφωνία και με τη Βουλγαρία⁴, με αποτέλεσμα να οδηγήσει τη χώρα στους βαλκανικούς πολέμους διπλασιάζοντας περίπου τα εδάφη του ελληνικού κράτους.

Φτάνοντας δηλαδή τέλος του 1909 στην Αθήνα ο Βενιζέλος, δεν έρχεται μόνο ως μεγάλος κοινωνικός μεταρρυθμιστής αλλά και ως ο πολιτικός ηγέτης ο ικανός να κάνει πράξη τη Μεγάλη Ιδέα⁵. Η επέκταση των κρατικών συνόρων με πόλεμο και στόχο να κατακτηθούν περιοχές όχι μόνο από την οθωμανική αυτοκρατορία αλλά και εναντίον γειτόνων βαλκανικών λαών που διεκδικούσαν μέρος από αυτές, απαιτούσε «εθνική ομοψυχία», δηλαδή την ευρύτατη συμμαχία που απαιτεί ο πόλεμος, «εθνική κινητοποίηση», δηλαδή ενότητα των πολιτικών δυνάμεων, ενότητα του στρατού (που το κίνημα στο Γουδί είχε διχάσει σε φιλοβασιλικούς και Φιλελεύθερους), ενότητα των κοινωνικών δυνάμεων και διαταξικές συμμαχίες, άρα πολιτική συνοχή και κοινωνική ειρήνη. Κάνει έτσι στη Βουλή του 1911 δύο σημαντικές συμβολικές υποχωρήσεις, ακυρώνει τη γλωσσική μεταρρύθμιση δεχόμενος το άρθρο 107 για τη γλώσσα και αναβάλλει την αγροτική μεταρρύθμιση, για να πετύχει την κοινωνική ομόνοια και την ευρύτατη συνοχή που απαιτεί ο πόλεμος, με άλλα λόγια υποτάσσει την κοινωνική και οικονομική του πολιτική στην εθνική πολιτική.

Ο πατριωτισμός της «εθνικής καθαρότητας» το 1911

Οι τετραήμερη συνεδρίαση της Αναθεωρητικής Βουλής του 1911 για τη γλώσσα έγινε μέσα σε ατμόσφαιρα εθνικής σταυροφορίας. Είναι γνωστή η συμμετοχή των καθηγητών του Πανεπιστημίου Αθηνών και ο λόγος ο «απαγγελθείς» μερικές μέρες πριν από τη συζήτηση στη Βουλή «εν τη μεγάλη αιθούση του εθνικού πανεπιστημίου υπό Γεωργίου Μιστριώτου», με τίτλο «Περί εννόμου αμύνης της εθνικής γλώσσης». Ο λόγος του Μιστριώτη αποκαλεί τη δημοτική γλώσσα «ακρωτηριάσματα και χυδαιότητας», «βορβόρους βαρβαρικών λέξεων», γλώσσα «δουλική», «πτωχοτάτη και αναρμοδία» και άλλα. Ονομάζει τη δημοτικιστική γλωσσική θεωρία «ανισορρόπων παραληρήματα», καταγγέλλει τους δημοτικιστές για «ιταμότητα» επειδή «εβουλεύθησαν, ίνα την εθνικήν γλώσσαν [...] διασπάσωσιν, ολόκληρον την φυλήν εις χυδαία τμήματα κατακερματίσωσι, την

προέβλεψαν και οι Βούλγαροι, ότι θα λύσουν τις μεταξύ τους συνοριακές διαφορές με τα όπλα, όπως και έγινε με τον δεύτερο βαλκανικό πόλεμο).

⁴ Καθώς η προσέγγιση με τη Βουλγαρία εμποδίζεται από την ένταση που έχουν ήδη από χρόνια δημιουργήσει οι διεκδικήσεις των ίδιων εδαφών από τις δύο χώρες στη Μακεδονία, ο Βενιζέλος κάνει τον διπλωματικό ελιγμό να προτείνει στη Βουλγαρία αναβολή του καθορισμού συνόρων της Μακεδονίας και της Θράκης για μετά τη νίκη (προβλέποντας, όπως άλλωστε θα πρέπει να προέβλεψαν και οι Βούλγαροι, ότι θα λύσουν τις μεταξύ τους συνοριακές διαφορές με τα όπλα, όπως και έγινε με τον δεύτερο βαλκανικό πόλεμο).

⁵ Δείχνοντας τις προθέσεις του στο αντικειμενικά πρωτεύον την εποχή εκείνη εθνικό ζήτημα, μόλις γίνει πρωθυπουργός θα αναλάβει ο ίδιος προσωπικά τα δύο υπουργεία Στρατιωτικών και Ναυτικού.

πρόοδον των τεχνών και των επιστημών διακαλώσωσι, την δούλωσιν του γένους παρασκευάσωσι, την ιεράν ημών θρησκείαν ταπεινώσωσι και την ακτινοβόλον αυτής αίγλην αμαυρώσωσιν». Δηλώνει «ο νυν αγών είναι περί διασπάσεως και εξαφανισμού της όλης φυλής», και χαρακτηριστικά αναφωνεί: «Οι δημοτικισταί δεν είναι Έλληνες» (Μιστριώτης 1911, 8-9, 8, 3-4, 3).

Ο Μιστριώτης είχε αναλάβει την πρωτοβουλία για να συσταθεί «επιτροπή περί αμύνης της εθνικής γλώσσης» με επίτιμους προέδρους τον Πατριάρχη Κωνσταντινουπόλεως και τον Μητροπολίτη Αθηνών Θεόκλητο, η οποία θα στείλει στη Βουλή ψήφισμα στο όνομα του Γένους, της Φυλής και της Εθνικής Ενότητας, με περιεχόμενο την «επιτακτική ανάγκη να αναγραφή εν αυτώ των Συντάγματι διάταξις ότι η επίσημος γλώσσα του Κράτους είναι η Εθνική γλώσσα». Τηλεγραφήματα και επιστολές με ανάλογο περιεχόμενο στέλνουν στη Βουλή καθηγητές, λόγιοι, πολιτικοί, μητροπολίτες, τοπικοί σύλλογοι. «Οργιάζει στις εφημερίδες», γράφει βενιζελικός βουλευτής, «η συκοφαντία, η ανάμιξη του Δημοτικισμού με την Αθεΐα, ο ανακατωμός του μαλλιαρισμού με την προδοσία»⁶. Μισόν αιώνα σχεδόν αργότερα ο Μανόλης Τριανταφυλλίδης (1950) σε κείμενο με τίτλο «Δημοτικισμός και κομμουνισμός» γράφει τα ακόλουθα: «Στην αρχή του αιώνα μας, όταν ο Δημοτικισμός παρουσιάστηκε πια σαν πλατύτερη κοινωνική κίνηση, άρχισε να μπερδεύεται σε γοργή εναλλαγή με τα ρούβλια, τον αθεϊσμό, τον πανσλαβισμό, το βενιζελισμό, ακόμη και τη χορτοφαγία και το μασονισμό, για να παραλείψωμε τη γλωσσική μυθολογία που γέννησε το ‘θυμήσου με, αφεντικό’, τον ‘Κώτσο Παλιοκουβέντα’ και το ‘γοργοχάμπερο’» (συκοφαντικές εφευρέσεις των καθαρευουσιάνων που γράφουν ότι οι δημοτικιστές «έτσι» μεταφράζουν το *Μνήσθητί μου, Κύριε* του Ευαγγελίου, τον Κωνσταντίνο Παλαιολόγο και το τηλεγράφημα).

Οι ακρότητες, η υπερβολή και οι συκοφαντικές καταγγελίες οφείλονται στο πάθος που στηρίζει η βεβαιότητα ότι ο δημοτικισμός απειλεί την ελληνικότητα. Χαρακτηριστικό παράδειγμα είναι η συκοφαντική ακρότητα ότι οι δημοτικιστές πληρώνονται με «ρούβλια», που δεν έχει καν σχέση με την εποχή του σοσιαλιστικού καθεστώτος. Η κατηγορία πρωτοεμφανίζεται στο *Νουμά* από την πρώτη κιόλας χρονιά της ίδρυσής του, το 1903, δηλαδή πολλά χρόνια προτού προβάλλουν απειλητικοί στη διεθνή πολιτική σκηνή, κατά το στίχο του Βάρναλη, «οι λύκοι Μπολσεβίκου». Οι ακρότητες οφείλονται στην πεποίθηση των εκπροσώπων του καθαρευουσιανισμού ότι ο δημοτικισμός αναδεικνύει την ελληνικότητά τους «δουλική» και «χυδαία», επειδή μόνο το υψηλό αρχαίο παρεθόν αντιλαμβάνονται να της αποδίδει αξία. Η εθνική ταυτότητα βρίσκεται στα μάτια τους καταφύγιο αποκλειστικά και μόνο στην κλασική αρχαιότητα. Η ομοιότητα με τους αρχαίους προγόνους είναι η μόνη ικανή να κοσμήσει με αξία την εθνική ομάδα των Ελλήνων.

Αυτή η εθνική ιδεολογία με επίκεντρο τη μάχη ενάντια στην απώλεια της ελληνικής «αυθεντικότητας», την άρνηση ότι έχει χαθεί στους αιώνες η ομοιότητα με τη μόνη ευγενή ελληνικότητα που ανήκει αποκλειστικά στην αρχαιότητα, ερμηνεύει και τη βιαιότητα των κοινωνικών συγκρούσεων που πήρε στην ιστορία το λεγόμενο γλωσσικό ζήτημα στις αρχές του 20ού αι., όταν ζητήματα φιλολογικής διαφωνίας, όπως τα λεγόμενα *Ευαγγελιακά* και *Ορεστειακά*⁷, ξεσηκώνουν

⁶ Ο Στέφανος Γρανίτσας, σε άρθρο του στο *Νουμά*, Φθινόπωρο του 1912 (τ. 491, 6.10.1912).

⁷ Μερικά αποσπάσματα της μετάφρασης της Καινής Διαθήκης στην ομιλούμενη γλώσσα από τον Αλέξανδρο Πάλλη, που δημοσιεύονται στην Εφημερίδα *Ακρόπολις* το Φθινόπωρο του 1901, ξεσηκώνουν (5, 6, 7 και 8 Νοεμβρίου) στην Αθήνα μεγάλη αναταραχή, που καταλήγει σε επέμβαση του στρατού με τραυματίες και νεκρούς. Ακριβώς δύο χρόνια αργότερα η παράσταση, 8 Νοεμβρίου

διαδηλώσεις και αναταραχή, τα *Ευαγγελιακά* μάλιστα καταλήγουν σε επέμβαση του στρατού με τραυματίες και νεκρούς.

Το φαινόμενο είναι σπάνιο. Στην ιστορία δεν είναι καθόλου συνηθισμένο να εμφανίζονται τέτοιου είδους ταραχές, να γίνονται συγκρούσεις με τραυματίες και νεκρούς, να κινητοποιούνται όλοι οι θεσμοί και να πέφτουν κυβερνήσεις για ζητήματα *φιλολογικά*. Αυτά και παρόμοια ιστορικά συμβάντα είναι ανεξήγητα. Άλλωστε παρέμειναν για μεγάλο διάστημα στην ουσία ανεξήγητα, καθώς στο σύνολο της τεράστιας βιβλιογραφίας για το λεγόμενο γλωσσικό ζήτημα οι δημοτικιστές έως και τη δεκαετία του 1970 ερμηνεύουν την εμμονή και το πάθος των καθαρευουσιάνων με αναφορά στην «αντίδραση» που ανήκουν και την οποία υπηρετούν. Στην ακραία λογική της αυτή η ερμηνεία είναι ταυτολογικός φαύλος κύκλος, καθώς τυποποιημένη στην υπερβολή της λέει ότι η αντίδραση είναι αντιδραστική. Είναι λοιπόν φαινόμενα ανεξήγητα, εκτός και αν τα αναγνώσει κανείς ως ιδεολογικά σύμβολα της εθνικής «καθαρότητας». Το διακύβευμα σε ολόκληρη την ιστορία του λεγόμενου γλωσσικού ζητήματος δεν είναι η γλώσσα αλλά το έθνος. Το διακύβευμα στα *Ευαγγελιακά* και τα *Ορεσטיακά* είναι η «μετάφραση» (Φραγκουδάκη 2001, 132). Η «μετάφραση» είναι αντιληπτή σαν ένα είδος απογύμνωσης της εθνικής ταυτότητας από τη μοναδική απόδειξη αξίας της, με την απώλεια της αυθεντικότητας της γλώσσας. Ο Πάλλης και ο Σωτηριάδης είχαν κάνει το μεγάλο «εθνικό» έγκλημα να αντικαταστήσουν με μετάφραση το «αυθεντικό» πρωτότυπο. Αλλοίωσαν με τη μετάφραση το διαχρονικό κόσμημα της εθνικής ταυτότητας.

Πρόκειται για μιαν αντίληψη για τον πατριωτισμό που αποδίδει «δουλική» κατωτερότητα και «χυδαιότητα» στην εθνική ταυτότητα, με αποτέλεσμα να ανάγει το αρχαίο παρελθόν σε καταφύγιο εθνικής αυτοεικόνας, με τη διεκδίκηση της ομοιότητας με τους αρχαίους «προγόνους» εξαιτίας του παγκόσμιου κύρους της κλασικής αρχαιότητας.

Εισηγούμαι ότι αυτός ο πατριωτισμός παραμένει κυρίαρχος στο Πανεπιστήμιο Αθηνών στη «μεγάλη διάρκεια».

Το 1941 «το έθνος» κινδυνεύει από το μονοτονικό σύστημα

Ένα από τα πιο ακραία παραδείγματα τέτοιου πατριωτισμού είναι στην ιστορία η περίφημη «δίκη των τόνων». Είναι γνωστά τα γεγονότα. *Η δίκη των τόνων* (1944) εκδίδεται⁸ με πρωτοβουλία της *Νέας Εστίας* και «εισαγωγικό σημείωμα» του Πέτρου Χάρη, για να δώσει στη δημοσιότητα αποσπάσματα από τα πρακτικά των συνεδριάσεων και τα έγγραφα τα σχετικά με την πειθαρχική δίωξη, τη δίκη και τη δίμηνη απόλυση του Ιωάννη Κακριδή από την έδρα του στο πανεπιστήμιο Αθηνών, εξαιτίας σημειώσεων για φοιτητές που είχε κυκλοφορήσει γραμμένων στη δημοτική και σε μονοτονικό σύστημα.

Στη συνεδρίαση της Φιλοσοφικής Σχολής, ο Κοσμήτωρ της (Φαίδων Κουκουλές) θα καταγγείλει τον Κακριδή ότι χρησιμοποιεί «τονικόν σύστημα», με χαρακτήρα «εγκληματικών απέναντι του έθνους», ο Νικόλαος Εξαρχόπουλος ότι προτείνει να τιμωρηθεί, για να «εννοήσει» ότι η Φιλοσοφική Σχολή στην οποία «εισήλθε» είναι «περιβάλλον υψηλόν και εθνικόν». Θα συμφωνήσουν σχεδόν όλοι, «το ζήτημα είναι εθνικόν», «την πατρίδα βλέπτομεν σφόδρα», «από της συστάσεως του πανεπιστημίου» ποτέ «μέχρι σήμερον» δεν αντιμετώπισε η Σχολή «τόσον

1903 στο Βασιλικό Θέατρο, της τριλογίας του Αισχύλου μεταφρασμένης στην καθαρεύουσα από τον Γ. Σωτηριάδη θα γίνει αφορμή να ξεσπάσουν και πάλι διαδηλώσεις και αναταραχή.

⁸ Επανεκδόθηκε το 1998 από την Εστία. Οι παραπομπές σε σελίδες εδώ είναι από την πρώτη έκδοση του 1944.

λυπηρόν και παράτολμον γεγονός δι'εαυτήν και το Ελληνικόν Έθνος ολόκληρον», τέλος με την «αντεθνικότητα» της δημοτικής θα βιαστεί να συνταχθεί και ο νέος τότε Σπύρος Μαρινάτος με τη φράση «δεν διστάζω να [το] θεωρήσω εθνικόν έγκλημα» (Στο ίδιο, 11, 14, 10, 14, 18).

Το συμβάν θα ήταν απολύτως ασήμαντο και άρα όχι αξιομνημόνευτο, αν δεν υπήρχαν αυτές οι τρομερές ημερομηνίες που του αποδίδουν συμβολική μοναδικότητα. Η διαδικασία της δίωξης κράτησε δέκα μήνες, από το Νοέμβριο 1941 μέχρι τον Αύγουστο 1942. Όμως από τον Απρίλιο ήδη του 1941 τα ναζιστικά στρατεύματα έχουν μπει στην Αθήνα. Δηλαδή την ώρα που ρητορεύουν οι καθηγητές της Φιλοσοφικής Σχολής για το «εθνικόν» έγκλημα του Κακριδή, στην Ακρόπολη κυματίζει ο αγκυλωτός σταυρός, ένοπλες στρατιωτικές περιπόλοι των Ναζί περιδιαβαίνουν τους δρόμους της Αθήνας και χειροκίνητα καρότσια μαζεύουν κάθε αυγή τις δεκάδες πτώματα των θυμάτων της πείνας. Μέσα σε αυτές τις εθνικές συνθήκες, οι πανεπιστημιακοί καθηγητές «μάχονται» για να αποτραπεί ο «εθνικός» κίνδυνος που οφείλεται στον... Ιωάννη Κακριδή.

Αξίζει να σημειωθεί ότι στην περίφημη δίκη υπερασπιστές του Κακριδή, μέλη του πανεπιστημίου Αθηνών ήταν λίγοι: ο Σωκράτης Κουγέας, ο Νικόλαος Βέης, ο Αλέξανδρος Σβάλος, ο Αλέξανδρος Λιτζερόπουλος, ο Γρηγόριος Κασσιμάτης και ο Νικόλαος Λούρος. Μεταξύ των λοιπών ήταν η Αγγελική Χατζημιχάλη, οι πολιτικοί Σοφούλης, Καφαντάρης, Παπανδρέου, ο Αλέξανδρος Μυλωνάς, ο Φίλιππος Δραγούμης και μεταξύ μερικών ακόμα ήταν σημαντικοί λόγιοι και επιστήμονες «ανεπιθύμητοι» στο Πανεπιστήμιο Αθηνών, όπως ο Αλέξανδρος Δελμούζος, ο Μανόλης Τριανταφυλλίδης, ο Κωνσταντίνος Δημαράς.

Το 1964 «το ελληνικόν έθνος έχει ανάγκην της καθαρευούσης»

Είκοσι χρόνια αργότερα η Φιλοσοφική Αθηνών ξαναμπαίνει στην πολιτική μάχη για τη γλώσσα. Αρχές της δεκαετίας του 1960, μόλις έχουν αρχίσει να αποκαθίστανται οι βαθείες καταστροφές του παγκόσμιου και του εμφύλιου πολέμου, και μόλις έχει αρχίσει να ισορροπεί η κοινωνία οικονομικά. Ο επικεφαλής της Ένωσης Κέντρου θα κηρύξει «ανένδοτο αγώνα», με περιεχόμενο δύο υποσχέσεις, την αποκατάσταση της λειτουργίας των κοινοβουλευτικών θεσμών με την επιβολή των αρχών της δημοκρατίας, και την «εκπαιδευτική μεταρρύθμιση», δηλαδή «την τεχνική εκπαίδευση, τη λαϊκή παιδεία και τη γλώσσα του λαού». Στις τεράστιες σε αριθμό προεκλογικές συγκεντρώσεις της Ένωσης Κέντρου τον Οκτώβριο 1963 αντηχεί η Αθήνα από τις φωνές του πλήθους που επαναλαμβάνει το σύνθημα «Να σπου / δάσουν οι / φτωχοί!». Τη σημασία που αποδίδει στην εκπαίδευση τη συμβολίζει το γεγονός ότι τόσο στην πρόσκαιρη κυβέρνηση του 1963 όσο και στην ισχυρή (με ποσοστό 53%) κυβέρνηση μετά τις δεύτερες εκλογές του Φεβρουαρίου 1964, ο πρωθυπουργός Γεώργιος Παπανδρέου θα αναλάβει ο ίδιος προσωπικά και τη θέση του υπουργού Παιδείας.

Η Φιλοσοφική Σχολή του πανεπιστημίου Αθηνών, παραμένοντας ακλόνητο μετερίζι, θα κάνει σταυροφορία εναντίον της μεταρρύθμισης⁹. Από καθηγητές της θα ακουστούν μερικά ακραία επιχειρήματα που θυμίζουν τους προπολεμικούς λιβελογράφους κατά των «μαλλιαροκομμουνιστών», όπως π.χ. ότι το Παιδαγωγικό Ινστιτούτο (που τότε πρωτοϊδρύεται) έχει «εκπληκτικές ομοιότητες» με ένα

⁹ Βλ. π.χ. σειρά άρθρων καταγγελτικών της μεταρρύθμισης στην *Καθημερινή* τον Αύγουστο 1964 των Σπ. Μαρινάτου, Ι. Θεοδωρακόπουλου Κ.Δ. Γεωργούλη, Π.Μπρατσιώτη, στα οποία απαντάει διεξοδικά ο Ευάγγελος Παπανούτσος (1965, 237-41). Κατά της μεταρρύθμισης θα τεθούν επίσης όλοι σχεδόν οι εκπρόσωποι της ΕΡΕ στη Βουλή, ο τύπος που τους στηρίζει, η Εταιρία Ελλήνων Φιλολόγων, η ΟΛΜΕ και η Ελληνική Μαθηματική Εταιρία (βλ. Δημαράς 1974, 279-82).

αντίστοιχο ίδρυμα στο Ανατολικό Βερολίνο, φτιαγμένο από τον «υπουργό Ασφαλείας της ανατολικής Γερμανίας» (αυτό το έγραψε ο Ιωάννης Θεοδωρακόπουλος). Το μακροσκελές «Υπόμνημα» της Φιλοσοφικής Σχολής «επί των κυβερνητικών μέτρων περί της παιδείας», περιέχει με πάθος υπεράσπιση της διδασκαλίας στο γυμνάσιο των αρχαίων από το πρωτότυπο και όχι από μεταφράσεις και γράφει την αποκαλυπτική φράση: «*Το ελληνικόν έθνος έχει ανάγκη της καθαρειούσης*» (Υπόμνημα 1964, 14).

Η υπεράσπιση της καθαρειούσας και τα αρχαία στο πρωτότυπο σχετίζονται στενά μεταξύ τους¹⁰ στην αντίληψη των μελών της Φιλοσοφικής Αθηνών από το 1913. Στο Υπόμνημα του 1964, η Φιλοσοφική Σχολή της Αθήνας, γράφει ότι «εκ της μεταφράσεως λείπει η ‘θεία μοίρα’, ήτις δίδει εις το πρωτότυπον την παιδευτικήν του αξίαν» και αυτή είναι που κάνει το «Ελληνικόν Έθνος» να «αισθάνεται» την «*από των αρχαιοτάτων χρόνων μέχρι σήμερα ενότητα αυτού ως μίαν αυταπόδεικτον πραγματικότητα*» (Υπόμνημα 1964, 10). Επικαλούνται την εθνική αίγλη «του πρωτοτύπου» αποδίδοντας στην αρχαία γλώσσα τη «θεία μοίρα», που είναι μόνη ικανή αντί του ταπεινού και κατώτερου τίτλου Νεοέλληνες να τους αποδώσει την αξία της από αρχαιοτάτων χρόνων ελληνικότητας, να την κάνει «πραγματικότητα» και μάλιστα «*αυταπόδεικτη πραγματικότητα*» (εδώ έχουν ιλαροτραγικό δίκιο, αυτή η εθνική αυτοεικόνα δεν μπορεί παρά να είναι αυταπόδεικτη, δεν αντέχει τη στοιχειώδη ιστορική αντιμετώπιση).

Το 1980 η «σωτηρία» της γλώσσας είναι σωτηρία του έθνους

Το γλωσσικό ζήτημα λήγει με την πτώση της χούντας και τη μεταπολίτευση. Ωστόσο θα αναβιώσει απρόσμενα και η σταυροφορία για τη «σωτηρία» της ελληνικής γλώσσας θα κυριαρχήσει από τη δεκαετία του 1980 για δεκαπέντε και πάνω χρόνια. Θα επανεμφανιστούν με απρόβλεπτη ένταση δύο γλωσσικοί μύθοι, η «υποβάθμιση», «αποπτώχευση», «ρύπανση» και χαμηλή «ποιότητα» της ελληνικής γλώσσας, και η ανάγκη της διδασκαλίας των αρχαίων στο πρωτότυπο.

Η διδασκαλία των αρχαίων θα μπει στην πρώτη γυμνασίου το 1992, ως διδασκαλία της «διαχρονικής» διάστασης της ελληνικής, με σχολικό βιβλίο που προλογίζει ο τότε υπουργός Παιδείας Γεώργιος Σουφλιάς και τίτλο, *Η ελληνική γλώσσα μέσα από αρχαία, βυζαντινά και λόγια κείμενα*, το οποίο σημειωτέον βιβλιοπαρουσιάζει στο *Βήμα* (8, 22 και 29 Νοεμβρίου 1992) ο Φάνης Κακριδής γράφοντας ότι παραφθείρει την αρχαία γλώσσα για να δίνει την εντύπωση ότι δεν άλλαξε μέσα στους αιώνες.

Διαδίδεται η άποψη ότι διδασκαλία των αρχαίων στο πρωτότυπο απομακρύνει τους κινδύνους «βαθμιαίας εξάρτησης» και «άλωσης πιθανόν» της ελληνικής γλώσσας από την αγγλική (Μπαμπινιώτης 1994, 147-155), και χαρακτηριστικά τονίζεται ότι η ελληνική γλώσσα έχει ιστορία 40 αιώνων και είναι «ασυγχώρητο και ανεύθυνο να αγνοείς [...] τη μακραίωνα παράδοση και καλλιέργεια της ελληνικής γλώσσας και να την αντιμετωπίζεις σαν να ήταν υπόθεση κάποιων δεκαετιών» (Στο ίδιο, 155 και 162).

Τα αρχαία ελληνικά είναι το αντίδοτο στον κίνδυνο εξαφάνισης της ελληνικής γλώσσας από την εξαθλιωμένη γλωσσική της ποιότητα. Η ελληνική γλώσσα περιγράφεται «*φτωχή, υποβαθμισμένη, άχρωμη, τεχνητή, με συμπτώματα δυσλεξίας, λεξιλογικής πενίας και γραμματοσυντακτικής αγκυλώσεως, που χαρακτηρίζει ρύπανση και έλλειψη γλωσσικής ποιότητας*» και άλλα πολλά. Άρα πρέπει να σωθεί με

¹⁰ Τη διδασκαλία αρχαίων κειμένων από μεταφράσεις στο Αστικό Σχολείο είχε ήδη πολεμήσει η Φιλοσοφική Σχολή το 1913, με Υπόμνημα και τότε, συμβάλλοντας μεταξύ άλλων να μην ψηφιστούν τα σημαντικά νομοσχέδια του βενιζελικού υπουργού Παιδείας, Ιωάννη Τσιριμώκου.

την επιστροφή στις «ρίζες» της γλώσσας. Ο θεωρητικός της άποψης είναι μέλος του Πανεπιστημίου Αθηνών¹¹.

Αν συνοψίσουμε τη θεωρία, θα διαπιστώσουμε ότι περιορίζεται στην καταγγελία της ελληνικής σαν γλώσσας εξαθλιωμένης, στην αιτιολόγηση της εξαθλίωσης με επιχείρημα την «αποκοπή» της γλώσσας από τις πολυχλιετείς «ρίζες» της, και στην πρόταση θεραπείας του κακού, που ονομάζεται «γλωσσική ελευθερία» ενώ είναι απλώς πολυτυπία, καθώς περιγράφεται ως εξής, «αξιοποίηση της πολυμορφίας και της πολυφωνίας που προσφέρει η ίδια η γλώσσα μας ως απόληξη γλωσσικής επεξεργασίας χιλιάδων ετών» (Στο ίδιο, 144 και 145). Γι' αυτό πρέπει τα παιδιά να εμβαπτίζονται στην «πηγή του Σιλώμ' της ελληνικής γλώσσας», «τον αρχαίο ελληνικό λόγο» (Στο ίδιο, 150 και 151).

Έχει πολλές φορές δημόσια ονομαστεί «πατριωτική» και έχει περιέργως γίνει ευρύτερα αποδεκτή σαν πατριωτική η καταγγελτική περιγραφή της εθνικής γλώσσας με τα μελανότερα χρώματα και τα υβριστικότερα επίθετα. Παράλληλα η γλώσσα περιγράφεται όχι ως όργανο επικοινωνίας αλλά σαν «αξία» και «εθνική υπόθεση» και «μείζον εθνικό θέμα», κι ακόμα «αξία αναντικατάστατη στην προσπέλαση, ερμηνεία και κατανόηση του έθνους» ((Στο ίδιο, 3, 1 και κδ'). Αυτό τον πατριωτισμό καλλιεργεί μέρος του πανεπιστημίου Αθηνών από το 19ο αι.

Αντί συμπεράσματος

Το διακύβευμα στην ιστορία του γλωσσικού ζητήματος δεν ήταν ποτέ η γλώσσα αλλά το έθνος. Πρόκειται για ιδεολογικό λόγο που διεκδικεί για κάποιους «Νεο»έλληνες την αίγλη της κλασικής αρχαιότητας με την καταδίκη και εξύβριση της εθνικής γλώσσας, της μόνης ελληνικής γλώσσας που υπάρχει, αυτής που μιλούν οι ομιλητές της.

Αυτή η εθνική ιδεολογία αντιπαρατέθηκε από τις αρχές του 20ού αιώνα με την εθνική ιδεολογία των δημοτικιστών που συνοψίζεται άριστα στο *Ταξίδι* του Ψυχάρη¹², σχετίζεται με το γαλλικό διαφωτισμό, είναι «πολιτικός έρωσ» που δεν μπορεί να υπάρχει, όπως γράφει το *Κοινωνικό Συμβόλαιο*, όπου επικρατεί δεσποτισμός και τυραννία.

Ο Ψυχάρης διεκδικεί την «επιστήμη» ως βάση της εθνικής προκοπής (46), την πολιτισμική και μορφωτική πρόοδο και την οικονομική εξέλιξη, την εκβιομηχάνιση, τις «φάμπρικες» (191). Διεκδικεί μια δημοκρατική και εδαφικά μεγάλη Ελλάδα, ένα «έθνος με καινούρια ιστορία» (201), ιστορία «δική της», όχι μονάχα των προγόνων, «έθνος αφτεξούσιο». Η συνέχεια με την αρχαιότητα είναι για τον Ψυχάρη πολιτισμική. «Εσύ τώρα, είχες έναν παππού Ιταλό· ο άλλος σου παππούς ήτανε Χιώτης και μένα ο πατέρας μου Αρβανίτης», λέει στο *Ταξίδι* η γιαγιά του η Γιανούλα, για να θέσει στον εγγονό της το ερώτημα, πώς μπορεί «να φανερώσεις» τέτοια γενιά, όταν η «Εβρώπη σ' έχει απόγονο του Περικλή;» (45). Και «απαντάει» ο Ψυχάρης με ρητορική περηφάνεια: «πήραμε αίματα ξένα, τα κάμαμε δικά μας [...] κ' έτσι πλουτίσαμε με δύναμη και νέα ζωή» (46). Θαυμάζει τους αρχαίους, «συνομιλεί» μαζί τους στο λόφο της Ακρόπολης όπου διαβάζουν εφημερίδες της εποχής και γελάνε με την καθαρεύουσα και τους αποκαλεί, «Καλοί μου, προγόνου» (167-8). Και καταγγέλλει τη μίμηση βλέποντας την αξία της εθνικής ταυτότητας στο παρόν, «Όλο προσπαθούμε να κάνουμε σαν εκείνους.

¹¹ Την άποψη αυτή υποστηρίζει ο Γεώργιος Μπαμπινιώτης επί χρόνια σε πολλά δημοσιεύματα. Η πιο πρόσφατη τεκμηρίωση και τα χαρακτηριστικά του φαινομένου που ονομάζεται «έλλειψη γλωσσικής ποιότητας» βρίσκονται στο Μπαμπινιώτης 1994, 17-23, 141-5 και 295-308.

¹² Οι σελίδες σε παρένθεση που ακολουθούν στο κείμενο είναι από την ανατύπωση του Ταξιδιού (1971) από την πρώτη έκδοση του 1888.

Σ'ένα μόνο δεν τους μιμηθήκαμε· προγόνους εκείνοι δεν είχαν! Εμείς, δε θ'αξιωθούμε ποτές και μας μια μέρα προγόνους άλλοι να μας λεν» (56).

Στην ιστορία της χώρας, από το τέλος του 19ου αι. και μέχρι σήμερα, αντιπαλεύουν δύο εθνικισμοί. Ο διαφωτιστικός των δημοτικιστών, και ο εθνικισμός της εθνικής καθαρότητας και της καταδίκης του παρόντος που στην καλλιέργεια και διάδοσή του συνέβαλε σχεδόν «διαχρονικά» το Πανεπιστήμιο Αθηνών.

Από αυτή τη διαπίστωση πηγάζει ένα ερώτημα σχεδόν εξοντωτικό. Πώς είναι δυνατό ακόμα σήμερα να είναι ο δημόσιος διάλογος για την εθνική ταυτότητα παγιδευμένος σε δύο θέσεις, η μια πιο ανεπίκαιρη από την άλλη; Από τη μια πλευρά την άποψη ότι η εθνική γλώσσα και η εθνική ταυτότητα είναι κατώτερα προϊόντα που θα... «αναβαθμίζαμε», εάν μιλούσαμε αρχαία ελληνικά, και από την άλλη η πιο προοδευτική και φωτισμένη άποψη να εξακολουθεί ακόμα σήμερα να είναι η δημοτικιστική *Ιδέα* του 19ου αιώνα.

Οι «βέβηλοι» δημοτικιστές, έγραφε το μεσοπόλεμο ο Γεώργιος Χατζιδάκης (1920, 38), «απεφάσισαν να κρημνίσουν το ωραίο μέγαρο της Ελληνικής γλώσσας και εις την θέσιν του να στήσουν ένα γύφτικο τσαντήρι». Το εξοντωτικό και απελπιστικά επίκαιρο ερώτημα είναι τούτο. Πώς είναι δυνατό να πορευτεί η ελληνική κοινωνία στην ευρωπαϊκή μας εποχή, εάν ο δημόσιος διάλογος για την εθνική ταυτότητα και την εθνική γλώσσα παραμένει εγκλωβισμένος από τη μια πλευρά στην αραχνιασμένη άποψη που ονομάζει την ομιλούμενη ελληνική «γύφτικο τσαντήρι», ενώ από την άλλη πλευρά η πιο προοδευτική και φωτισμένη εθνική ιδεολογία να είναι ακόμα σήμερα, τον 21ο αιώνα, ο *Δωδεκάλογος του Γύφτου* του 1907;

Πώς είναι δυνατό; Η επανάληψη εδώ δεν είναι ρητορεία, είναι έμμεση αναρώτηση για την ευθύνη όλων όσοι κατέχουμε πανεπιστημιακούς τίτλους, άρα είμαστε διαμορφωτές συνειδήσεων και όχι μόνο των φοιτητών καθώς κατέχουμε επίσης δικαίωμα στο δημόσιο λόγο (το πρώτο πληθυντικό πρόσωπο είναι κυριολεκτικό).

Βιβλιογραφικές αναφορές

- Αλληλογραφία της Π.Σ. Δέλτα. 1906-1940, χ.χ.*, [1957], Ξ.Λευκοπαρίδης, Επιμ., Αθήνα.
- Δημαράς, Α., 1974, *Η μεταρρύθμιση που δεν έγινε: Τεκμήρια ιστορίας*, τόμος Β': 1895-1967, Ερμής, Αθήνα.
- Η κοινοβουλευτική ιστορία του Ε.Βενιζέλου*, 1936, τόμ. Α', 1910-1914, Εφημερίς της Βουλής των Ελλήνων, Παράρτημα, Αθήνα.
- Η δίκη των τόνων. Η πειθαρχική δίωξις του καθηγητή Ι.Θ.Κακριδή, χ.χ.* [1944], Εστία-Κολλάρος, Αθήνα (επανέκδοση, Εστία 1998).
- [Μιστριώτης, Γ.], *Περί εννόμου αμύνης της εθνικής γλώσσας. Λόγος απαγγελθείς εν τη μεγάλη αιθούση του εθνικού πανεπιστημίου υπό Γεωργίου Μιστριώτου...*, Αθήνα 1911.
- Μπαμπινιώτης, Γ., 1994, *Η γλώσσα ως αξία: το παράδειγμα της ελληνικής*, Gutenberg, Αθήνα.
- Παπανούτσος, Ε.Π., 1965, *Αγώνες και αγωνία για την παιδεία*, Ίκαρος, Αθήνα.
- Τριανταφυλλίδης, Μ., 1950, *Δημοτικισμός και κομμουνισμός, στο Δημοτικισμός και αντίδραση, Άπαντα*, τ.6, Ίδρυμα Μ.Τριανταφυλλίδη, Θεσσαλονίκη 1963.
- Υπόμνημα της Φιλοσοφικής Σχολής του Πανεπιστημίου των Αθηνών επί των κυβερνητικών μέτρων περί της παιδείας*, 1964, Ανάτυπο από την *Επιστημονική Επετηρίδα* της Σχολής του έτους 1963-4, Αθήνα.

- Φραγκουδάκη, Ά., 1977, *Ο Εκπαιδευτικός Δημοτικισμός και ο γλωσσικός συμβιβασμός του 1911*, Δωδώνη: εκδόσεις του Πανεπιστημίου Ιωαννίνων, Ιωάννινα.
- 2001, *Η γλώσσα και το έθνος 1880-1980: Εκατό χρόνια αγώνες για την «αυθεντική» ελληνική γλώσσα*, Αλεξάνδρεια, Αθήνα.
- Χατζιδάκης, Γ., 1920, *Γενηθήτω φως. Ο μαλλιαρισμός εις τα δημοτικά σχολεία*, Τυπογραφείον της Β.Αυλής Α.Ραφτάνη, Αθήναι.
- Ψυχάρης, *Το Ταξίδι μου*, Ερμής [αναδημοσίευση της πρώτης έκδοσης του 1888], Αθήνα 1971.